

12 Het handgevormde aardewerk uit de periode Late IJzertijd – Romeinse Tijd

E. Taayke

Dit hoofdstuk geeft de beschrijving van het handgevormde aardewerk uit de Late IJzertijd en de Romeinse Tijd. De laatstgenoemde periode is onderverdeeld in de Vroeg- en Midden-Romeinse Tijd, met speciale aandacht voor het zoutaardewerk, en de Laat-Romeinse periode.

12.1 Late IJzertijd (250-12 v.Chr.)

De Late IJzertijd begint officieel halverwege de 3e eeuw v.Chr., maar omdat er sprake lijkt van een bewoningslacune, kan dat in Breda-West later zijn geweest. Het aardewerk uit deze periode concentreert zich vooral op Huifakker en in mindere mate op Steenakker. Het aantal sporen waaruit de potscherven stammen, is echter zeer beperkt. Het aardewerk is nogal afwijkend van dat uit de vorige perioden. Van den Broeke heeft in oostelijk Brabant een “verwestering” waargenomen,¹ zowel in vorm, wandversiering als magering, en dat proces lijkt ook in Breda aantoonbaar. Bij geïsoleerde kleine fragmenten is het trouwens vaak onmogelijk een strikte scheiding met de Vroeg-Romeinse Tijd aan te geven.

De vormen zijn overwegend drieledig, met een afgerond profiel (afb. 12.1). Kommen spelen nog wel een rol, schalen nauwelijks. De hals is meestal concaaf, in mindere mate verticaal. De randen zijn in meerderheid nog onverdikt (55%), maar verdikte randen (afgeplat of afgerond; zelden gefacetteerd) vertegenwoordigen een stijlbreuk met vroegere perioden. De bodems zijn overwegend vlak. Oren ontbreken.

Het baksel is vrij zacht. De matrix is meestal licht brokkelig, soms schilferig. De magering bestaat meestal uit potgruis (87%), maar niet zelden is organisch materiaal toegevoegd of vormt de enige magering (36%). Deze magering veroorzaakt een wandoppervlak waarin kleine holtes van verbrande resten voorkomen. Het kleurenpalet is boven behoorlijk donker, beneden overwegend licht (met name okerkleurig). De rand- en schouderzone zijn nog wel geglad, maar naar beneden toe neemt de kwaliteit snel af. Besmeten scherven zijn schaars. De binnenzijde wordt nauwelijks nog geglad; het oppervlak is meestal mat, maar ook vaak streperig of vol krassen. Kooksporen of -resten zijn dikwijls aanwezig.

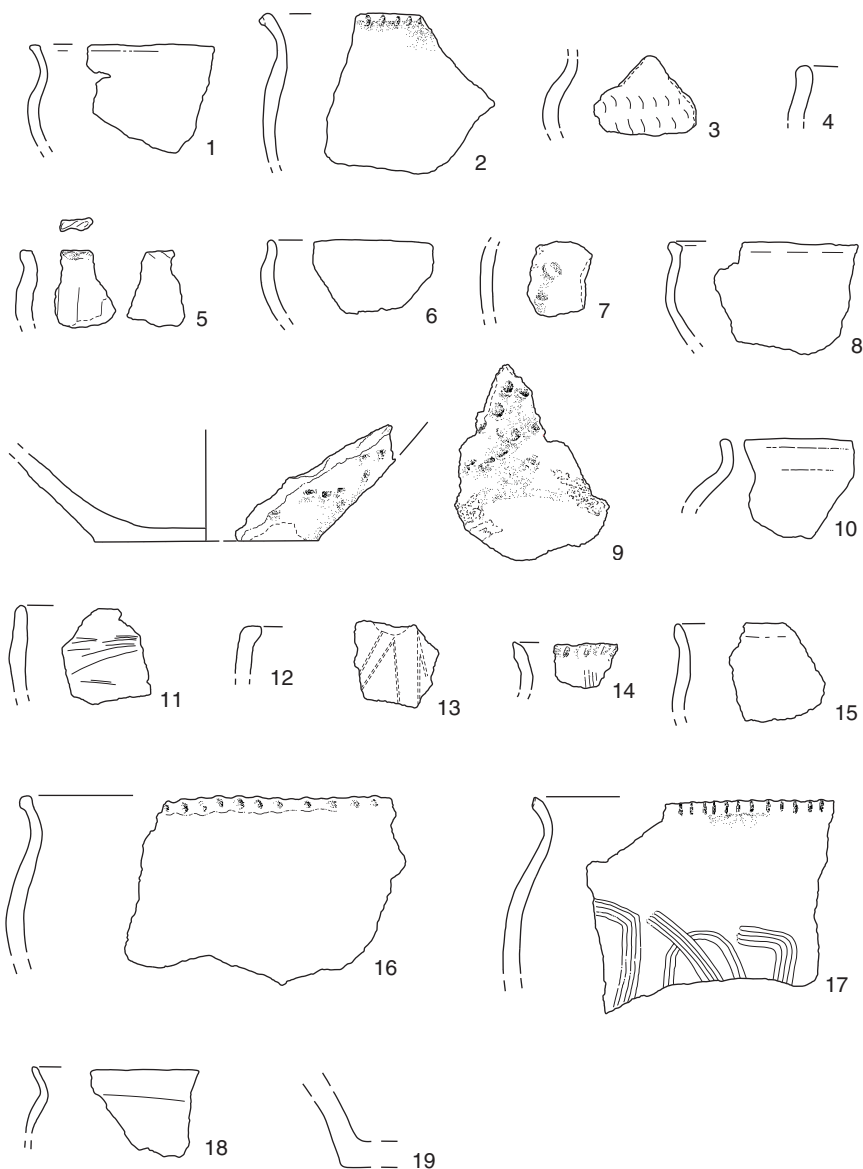
Het formaat van de potten is opvallend groot, de diameter vanaf de rand meet gemiddeld ruim 24 cm, vanaf de wand ruim 26 cm. Er lijkt sprake van drie grootte-groepen (rond 13, 21 en 28 cm), met een sterke nadruk op het grotere aardewerk. De bodem is in verhouding tot de rest smal (10 cm), de hals tamelijk kort. De wanddikte bedraagt gemiddeld 7,8 mm, de bodemdikte 11,4 mm. Randversiering, nu bijna altijd tegen de rand (soms in de vorm van kartelrand), neemt een prominente plaats in (42%). Wandversiering bestaat uit verticale en diagonale groeven, soms *Kammstrich*, en allerlei vormen van indrukbedekking (n=56, vermoedelijk ca. 15% van alle scherven).² De af en toe geconstateerde combinatie van indrukken tegen de rand en op de buik met diagonale groeven op hals en schouder, vertoont treffende gelijkenis met de *all-over-ornamented*-aanpak zoals die met name in Zuid-Holland en Zeeland gangbaar was. Toch valt het percentage versierde wandscherven in het niet bij dat van de aldaar voorkomende Broekpolder II- en Domburg II-stijlen.³ Breda lag dus in de periferie van die stijlgroepen.

Tot slot wordt in deze paragraaf de aandacht gevestigd op Waterput 7, waarvan het aardewerk uit de verschillende opvullingslagen de archeologie voor een raadsel stelt. De vulling bevatte enig drieledig aardewerk, onder andere met kartel-

¹ Van den Broeke 1987b, 109.

² Dit is vergelijkbaar met de situatie in Oss-Ussen, fasen K-L (Van den Broeke 1987a, afb. 5; 1987b, 109-11).

³ Van Heeringen 1992, 201-204. Percentages versierde scherven boven de 50% zijn heel gewoon.

Afb. 12.1 Aardewerk uit de Late-IJzertijd, schaal 1:4. Kenmerken: drieledige, afgeronde vormen.

Grotere formaten en matiger baksels dan voorheen.

- 1: Waterkuil 18;
- 2: kuil Br-58-99/1-27;
- 3: Huis 40;
- 4-9: Waterkuil 18;
- 10: Waterput 7;
- 11-12: Waterkuil 18;
- 13: Waterput 19;
- 14-15: Waterput 18;
- 16-19: Waterput 19.

rand, dat gelet op de vorm en matige afwerking in de Late IJzertijd, eventueel de Romeinse Tijd thuishoort. Er is echter eveneens een complete drieledige schaal uit de Vroege IJzertijd (afb. 8.7.4). Alsof dat niet al raadselachtig genoeg is, dient zich ook nog het draaischijfaardewerk uit de Midden-Romeinse Tijd en uit de 6e-7e eeuw n.Chr. aan! Dit aardewerkcomplex is de archeologische weerspiegeling van een intrigerend formatieproces.

12.2 Vroeg- en Midden-Romeinse Tijd (7 v.Chr. – 270 n.Chr.)

Het verschijnen der Romeinen betekende ongetwijfeld een geweldige, maar blijkbaar overkomelijke schok, want de bewoning nam op den duur toe. Op het gebied van het gebruiksaardewerk betekende de inlijving op termijn echter het einde van de inheemse productie van het handgevormd aardewerk. In eerste instantie viel de schade mee, al zijn er enkele opmerkelijke veranderingen te constateren. Werd in de Late IJzertijd relatief groot aardewerk gebruikt, in de Vroeg-Romeinse Tijd ging de voorkeur uit naar uitgesproken kleine vormen. De gemid-

delde rand- en wanddiameter bedraagt 18 cm,⁴ de wanddikte bedraagt 7,5 mm, terwijl de bodem gemiddeld 10 cm breed is en 8,9 mm dik.⁵ Bovendien werd biconisch of tweeledig vaatwerk, al dan niet met randlip (vormen 200, 250), in de Romeinse periode vervaardigd, zij het in bescheiden aantallen.

Het meeste aardewerk werd echter nog steeds gemaakt in de trant van de Late IJzertijd; tamelijk wijde, drieledige vormen, met concave of rechte halsjes (vormen 112 en 113, met verdikte rand 122 en 123). De overgang van hals naar wand is wel wat hoekiger dan in de vorige periode. De rand is nog steeds vaker onverdikt dan verdikt; in het eerste geval is de rand vaak afgeplat, in het tweede wat vaker afgerond. Schalen zijn zeer zeldzaam. Oren komen een enkele maal voor. Er moet wel rekening worden gehouden met enige “verontreiniging”. In Romeinse complexen bevinden zich nogal wat kleine ijzertijdscherven met vingertopindrukken op de rand. Indien uitgegaan wordt van één versierde op twee onversierde randscherven, dan kunnen er ongeveer twee keer zoveel gladrandige ijzertijdranden (dun, onverdikt, afgeplat) schuilgaan onder de gladrandige Romeinse randscherven! Bij elkaar zijn dat hooguit twintig randscherven.

Het aardewerk is wat harder dan in de Late IJzertijd. Mede omdat de magering gemiddeld klein is, maakt de matrix een gesloten, “fijne” indruk. De magering bestaat nog steeds meestal uit potgruis, maar organische toevoegingen spelen een grote rol (35%). Soms is geen magering zichtbaar. Zand is een opvallend nieuw ingrediënt (11%). De randzone is soms geglad, maar de meeste scherven zijn stoffig-mat, zowel aan buiten- als binnenzijde. Besmeten wandscherven zijn zeer schaars. De kleuren zijn lichter dan in de voorgaande periode.

Randversiering (voornamelijk kerven tegen de rand en kartelversiering) is sterk teruggelopen tot 12%. Op de wand komen nauwelijks nog indrukken voor. Lijnversiering bestaat meestal uit verticale groeven, maar ook *Kammstrich* komt nog wel voor. Het aandeel versierde wandscherven is echter minimaal (n= 42, dat wil zeggen ongeveer 1% van alle handgemaakte Romeinse scherven).

W.J.H. Verwers wijst in zijn overzicht van Romeins Brabant op het gebruik van handgemaakt aardewerk in de Vroeg-Romeinse Tijd, maar onthoudt zich van een nadere beschrijving,⁶ een ook bij veel andere onderzoekers voorkomend euvel. De Romeinse Tijd is voor archeologen nu eenmaal synoniem met gedraaid aardewerk en zo vreemd is dat niet, want een dergelijke houding lijkt ook van toepassing op de toenmalige bewoners van Zuid-Nederland. Ze schaften Romeins draaischijfaardewerk aan en hingen allengs hun eigen vaardigheden aan de wilgen. In de nederzettingen aan de westzijde van Breda werd vermoedelijk in de loop van de 2e eeuw een punt gezet achter de eigen productie. Dit valt af te leiden uit de, in verhouding met draaischijfaardewerk, geringe afmetingen en de mate van slijtage van de aangetroffen scherven. Het lijkt uitsluitend om secundair materiaal te gaan, dat vrij lang aan het oppervlak moet hebben gelegen. Een gemiddeld gewicht van 7 gr duidt hier ook op.

Enkele scherven met een wat noordelijke uitstraling stammen evenwel misschien uit de 3e eeuw. Het gaat hierbij om een wandscherf van gesmoord aardewerk. In hetzelfde complex bevond zich een 2e- of 3e-eeuwse randscherf met Wijster-I profiel (afb. 12.2.23).⁷ Voornoemd gebrek aan belangstelling voor Romeins handgemaakt aardewerk maakt het voorlopig lastig om de plaats van Breda te bepalen. De soms geconstateerde hoekige vormgeving werd vermoedelijk bepaald door de uitstraling van het nieuwe machtsblok in het noordoostelijke deel van de provincie, namelijk dat van de Bataven. In streken ten noorden van het Bataafse gebied valt de aanvang van deze beïnvloeding te dateren in het tweede kwart van de 1e eeuw n.Chr., misschien geldt een dergelijke datering ook voor Zuidwest-Nederland.⁸ In Zuid-Holland, dat voor de Late IJzertijd nog als gidsland diende, ging in de Romeinse Tijd nog steeds een voorkeur uit naar afgeronde vormen.⁹ In Bloemers' type I, uit Rijswijk-De Bult, lijkt het aardewerk van Breda een evenknie te hebben gevonden, maar in Rijswijk vormde dergelijk klein aardewerk slechts een uitzondering.

Een betere vergelijking vinden we verder zuidwaarts. Een vergelijkbare tendens

4 De randdiameter is bijna altijd kleiner dan de wanddiameter, maar door het geringe aantal wandmetingen is het beeld iets vertekend.

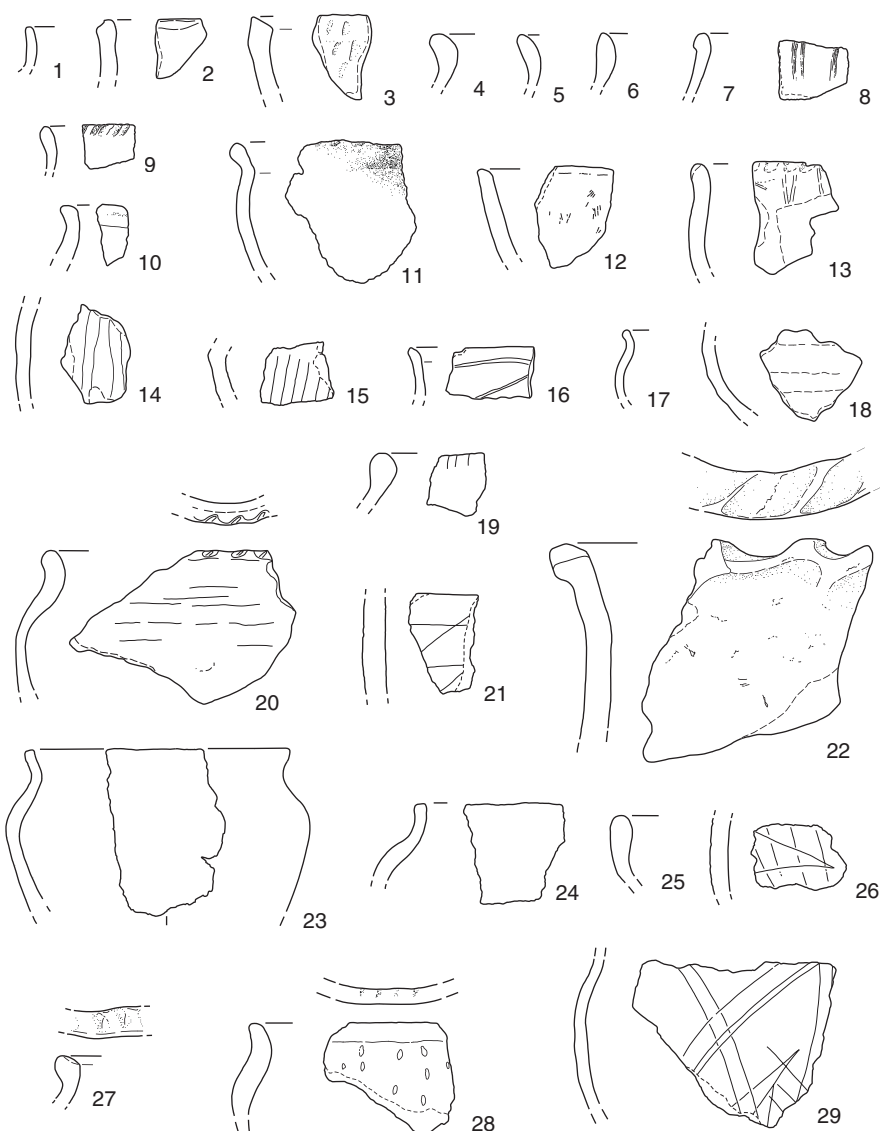
5 Metingen exclusief zoutaardewerk.

6 Verwers 1998, V 29.

7 Van Es, 1967.

8 Vgl. *Wijk bij Duurstede-De Horden* (Taayke 2002). Bataafs aardewerk in Oss: Van den Broeke 1987b, afb. 10.

9 Bloemers 1978.

Afb. 12.2 Aardewerk uit de Vroege en het begin van de Midden-Romeinse periode (schaal 1:4). Gemiddeld klein formaat.

- 1: context Br-54-98/4-25;
- 2: Huis 51;
- 3: kuil Br-54-98/5-56;
- 4-5: Kuil 136;
- 6: Kuil 123;
- 7: Spieker 191;
- 8-9: aanleg put 4 Moskes;
- 10: aanleg put 3 Moskes;
- 11: aanleg put 22 Steenakker;
- 12: Huis 48;
- 13: aanleg put 4 Moskes;
- 14: Kuil 129;
- 15: paalkuil Br-60-98/11-28;
- 16: Waterput 36;
- 17: aanleg put 3 Moskes;
- 18: Kuil 129;
- 19: aanleg put 12 Huifakker;
- 20: Kuil 129;
- 21: aanleg put 12 Huifakker;
- 22-24: Waterput 37;
- 35: kuil Br-69-01/55-25;
- 26: Waterput 37;
- 27: Waterput 22;
- 28-19: Waterkuil 19.

naar bescheiden formaten is namelijk aanwijsbaar in het materiaal van Kontich-Alfsberg (provincie Antwerpen), bovendien stemmen de vormen vrij goed overeen. In Kontich werd evenwel vaker wandversiering toegepast. Toekomstig onderzoek kan wellicht meer licht op vroeg-romeinse Brabants-Vlaamse verbanden in het handgemaakte vormgoed werpen.

Het ligt voor de hand de formaat-reductie van handgemaakt aardewerk terug te voeren op de introductie van draaischijfaardewerk. Dat laatste zou bijvoorbeeld de rol van kook- en voorraadpot hebben overgenomen. Deze veronderstelling wordt echter ondergraven door de constatering dat in Kontich de grootte-afname zich al voltrokken had in de eerste helft van de 1e eeuw n. Chr., op een tijdstip derhalve dat gedraaid aardewerk nog niet alom aanwezig was.¹⁰ Er zal dus naar een andere oorzaak dan een functionele moeten worden gezocht.

Het grote aantal scherven, afgezet tegen een relatief korte gebruiksperiode, duidt op intensieve bewoning in de Romeinse Tijd. De nadruk ligt op Steenakker, met Huifakker en Moskes op enige afstand. In waterputten en potstallen komen soms wat grotere concentraties voor, maar de aantallen en gewichten vallen in het niet bij die van gedraaid aardewerk.

¹⁰ Annaert 1993, 1995/1996. Persoonlijke informatie R. Verbeeck, Antwerpse Vereniging voor Romeinse Archeologie (AVRA).

12.2.1 Zoutaardewerk

Het meest opvallende inheems-romeinse aardewerk is niet in Breda zelf gemaakt. Het gaat om cylinder- tot emmervormige potten die vermoedelijk voor het transport van zout hebben gediend. In de loop van de Romeinse Tijd nam dit transport een hoge vlucht. Vermoedelijk stammen de meeste vondsten van Breda uit de Midden-Romeinse Tijd.¹¹ Vondsten die met de productie van zout lijken samen te hangen, zogenaamd *briquetage*-aardewerk (schijven, steunen), ontbreken; daarvoor lag Breda te ver van de kust.

Bij het zoutaardewerk gaat het in de eerste plaats om dikwandige (8-15 mm), brosse baksels, meestal uitgevoerd in een emmervorm (n=492). De bodem is vlak en breed maar een volledige bodem is niet aangetroffen (eventueel Waterput 37). Ook elders zijn intacte bodems zeer schaars.¹² Mogelijk werd de bodem verwijderd om het zout uit zijn omhulsel te kunnen halen. De rand (diameter ca. 15-28 cm) is verdikt en vaak van een slordige kartelversiering voorzien (afb. 12.2.22). De magering bestaat uit lange, dunne organische sprietten, en in het baksel is ook vaak fijn zand terechtgekomen, wat een schurend effect geeft. De kleur is zowel aan de binnen- als buitenkant oranje, rood tot bruin (donkere breuk), het oppervlak mat tot krasserig ruw. Totaal verbrande scherven zoutaardewerk zijn vederlicht en witgelig van kleur.¹³

Het veelvuldig optreden van brandplekken kan echter duiden op een geheel andere functie. Het oppervlak is vooral aan de binnenzijde dikwijls aangetast door grijze brandvlekken en nabij de rand is wel eens sprake van groene, verglaasde plekken. De zeer hoge temperaturen die hiervoor nodig zijn geweest – die flink uitgaan boven die waaraan bijvoorbeeld kookpotten blootstonden – wijzen op een geheel andere toepassing dan zouttransport. In België wordt in dit verband wel gesproken over “technisch aardewerk” dat bij kleinschalige ijzerproductie zou zijn gebruikt;¹⁴ deze optie lijkt in Breda echter niet ondersteund te worden door andere aanwijzingen.¹⁵

Een tweede soort aardewerk dat met zout in verband wordt gebracht en dat door Van den Broeke aan de Morini (in West-Vlaanderen en ten zuiden ervan) is toegedacht, is veel fragieler.¹⁶ De wand is aanmerkelijk dunner (4-8 mm) en zachter. Het baksel is gemagerd met korte organische sprietjes. De kleur is oranje tot rose en paars, op de breuk grijs. De ca. 223 fragmenten zijn van minimale afmetingen, zodat over de vorm niet veel bekend is. Mogelijk vertoont een wereldwijd randfragment een slordige kartelversiering. Eén scherfje van dit aardewerk en drie fragmenten van de eerste variant zijn in een spoor uit de Vroege tot Midden-IJzertijd aangetroffen (Waterkuil 8), waarschijnlijk secundair, maar alle andere vondsten dateren uit de Romeinse Tijd.

De beide soorten zoutaardewerk komen overigens weinig samen voor. Het grove aardewerk is vooral op Huifakker, in mindere mate op Steenakker aangetroffen, het fijne aardewerk vrijwel uitsluitend op Steenakker.

12.3 Laat-Romeinse Tijd (270-450 n.Chr.)¹⁷

Ondanks de algemeen veronderstelde krimpings van de bewoning in de 3e eeuw n.Chr. in Noord-Brabant, toont Breda-West een nog altijd hoge bewoningsintensiteit die heeft aangehouden tot in de 4e eeuw. Een robuuste drieledige huisplattgrond met hutkommen, waaruit Germaans danwel Frankisch aardewerk afkomstig is, duidt op een noordelijke invloed. De verzamelnaam “Franken” werd in die tijd gebruikt voor die bewoners ter rechterzijde van de Rijn die vanaf het midden van de 3e eeuw het Romeinse rijk voor kortere of langere tijd belaagden.¹⁸

Het aantal vondsten uit het Frankische erf, dat kennelijk enkele decennia heeft bestaan, is klein in omvang, maar zeer kenmerkend (afb. 12.3): grote drieledige kookpotten met een S-vormig profiel (Ede C1-C3),¹⁹ versierd met rijen indruk-

11 Zoutcontainers lijken in de 1e eeuw enigszins gebonden aan militaire aanwezigheid; in de 2e eeuw komen ze vrij algemeen voor (vgl. Taayke 2002, aangaande Wijk bij Duurstede).

12 Een voorbeeld uit Oss-Ussen: Van den Broeke 1987b, afb. 14:13.

13 Vgl. Van den Broeke 1996, 193. Het gaat voornamelijk, misschien zelfs uitsluitend, om type B.

14 Van den Broeke 1996, 202-203; R. Verbeek (AVRA), persoonlijke informatie. Hierbij ontbreekt overigens een bodem; het aardewerk is eigenlijk kokervormig.

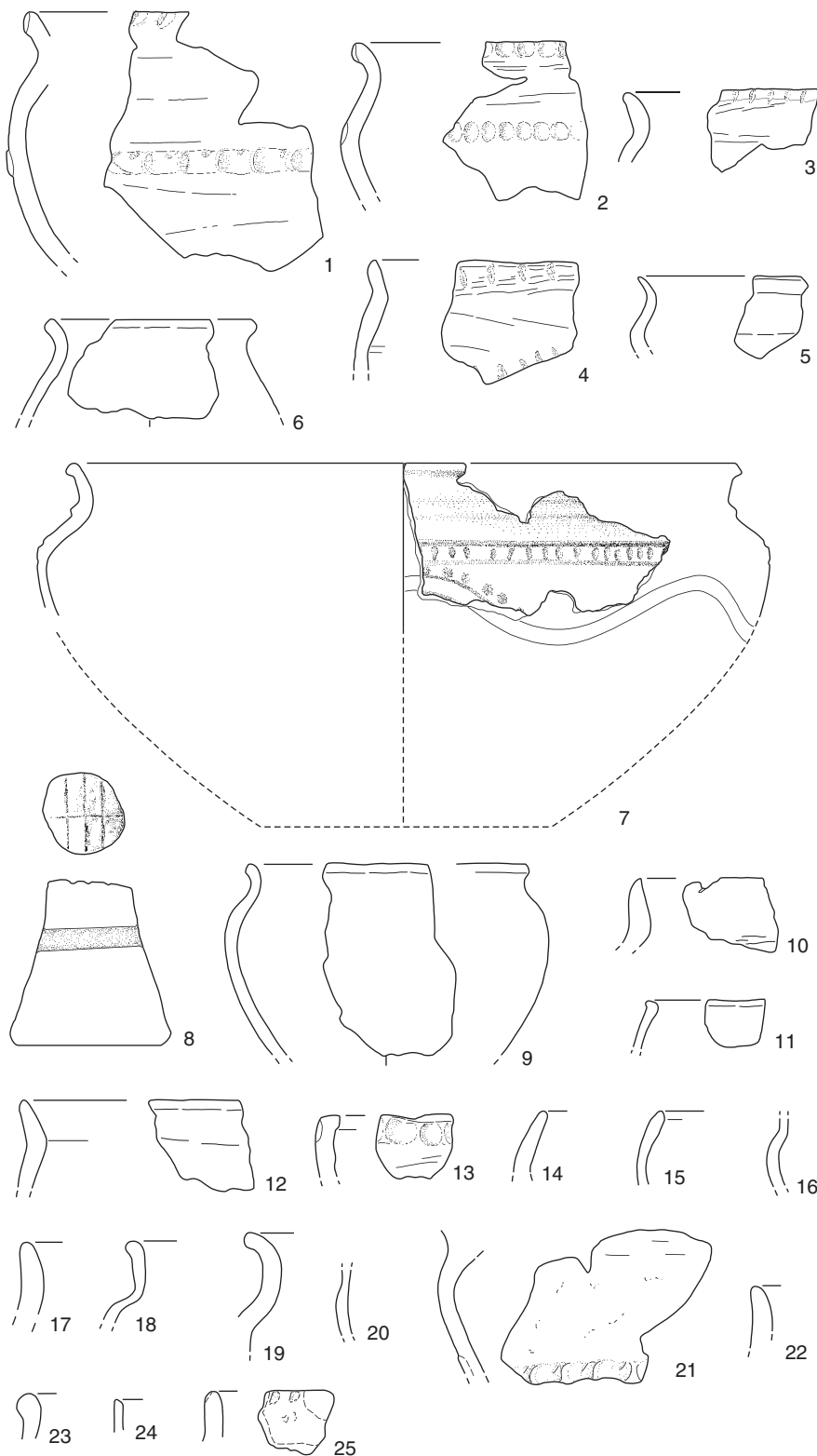
15 Vgl. Van den Broeke 1987b, 118, die bij sommige cilindervormen een dergelijk gebruik voor mogelijk houdt, maar niet bij vormen met een bodem.

16 Van den Broeke 1996, 193.

17 Berkvens & Taayke 2004.

18 Van Es 1991; Taayke 2003; in prep.

19 De hier genoemde typen hebben betrekking op een naar twee nederzettingen bij Ede vernoemde typologie van RWG-aardewerk (Taayke, in druk). Zie bijlage 5.2 voor de vergelijkbare numerieke aanduidingen.

Afb. 12.3 Aardewerk uit de Laat-Romeinse periode, door noordelijke immigranten vervaardigd (schaal 1:4). Afwijkende baksels, vrij vaak gemagerd met organisch materiaal en botgruis.

- 1: Greppel 2;
- 2: context Br-54-98/9-11;
- 3-4: context Br-54-98/11-7;
- 5: Greppel 2;
- 6: Hutkom 6;
- 7: Hutkom 1;
- 8: Hutkom 6;
- 9: kuil Br-54-98/13-4;
- 10: Greppel 5;
- 11: kuil Br-54-98/8-212;
- 12: aanleg put 3 Steenakker;
- 13: kuil Br-54-98/8-4;
- 14: aanleg put 8 Steenakker;
- 15: Steenakker, context onbekend;
- 16: paalkuil Br-54-98/16-2;
- 17: Huis 54;
- 18: context Br-54-98/13-4;
- 19: context Br-54-98/19-1;
- 20: Greppel 2;
- 21: Spieker 186;
- 22-24: Greppel 2;
- 25: Spieker 186.

ken tegen de rand en op de wand, kommen (A1) en aardewerk met vrij lange uitstaande randen (A3 en B3). Voor de datering is van belang dat de bekende 3e-4e-eeuwse voetbeker, type D2b/Von Uslar Form II, niet is aangetoond (evt. afb. 12.3.16 en 12.3.18).

De baksels zijn wellicht nog opmerkelijker. De magering bestaat vaak uit hoekig organisch materiaal, dat, na te zijn weggebrand, het aardewerk een uiterst poreus karakter geeft. Een ander deel (ca. 9%) is gemagerd met fijn gecalcineerd botgruis. Potgruis komt overigens ook wel voor. De bovenzijde is vaak donker en glad, de onderzijde lichter en ruwer. Slechts ca. 4% van de scherven is besmeten. De stijl valt onmiskenbaar te herleiden tot oostelijk Nederland, de zandgebieden van Overijssel en Gelderland. Op zijn beurt vormde Oost-Nederland de westflank van een veel groter gebied, namelijk dat van het *Rheinwesergermaanse* (RWG) aardewerk.²⁰ De verspreiding ervan reikt, zoals de naam aangeeft, van de Rijn tot de bovenloop van de Wezer. Uitstaande randen zijn daarentegen kenmerkend voor Noord-Nederland en het aangrenzende Duitse kustgebied. Deze twee “aardewerk-provincies” schoven in de loop van de 4e eeuw enigszins in elkaar en schoven gezamenlijk op richting het zuiden.

Versiering bestaat zoals gezegd uit rijen indrukken tegen de rand (37% van de randscherven) en op de grootste diameter (17x). In de 2e en vooral in de 3e eeuw was het Frankische repertoire aanmerkelijk uitgebreider: geometrische motieven, plastische vervorming, dekkende indrukken. De bescheidenheid van het Bredase decoratiepalet is typerend voor Frankisch aardewerk uit de 4e en een deel van de 5e eeuw.

Een bijzondere vondst betreft een donkere, gladwandige, driedelige schaal met golflijnen, een kerflijst en rozetstempels (afb. 12.3.7), aangetroffen in twee verschillende kuilen. Het poreuze baksel wijst op een Frankische herkomst, maar de vorm is ontleend aan oostelijker aardewerk, de *Schalenurne* – zoals de naam al aanduidt, een veel voorkomende grafvondst.²¹ Een typisch Saksische *Schalenurne* is het trouwens niet; daarvoor is hij met een wanddiameter van 34 cm eigenlijk te groot. Een treffende parallel is nog niet aangetroffen, al komt in Westfalen wel vergelijkbaar biconisch materiaal met stempels voor.²²

Twee in Hutkom 6 aangetroffen weefgewichten bezitten de al in de IJzertijd voorkomende afgeknotte piramidevorm, opmerkelijk is de dubbele kruisversiering bovenop (afb. 12.3.8).

Indien wordt aangenomen dat het een vrij kort, aaneengesloten tijdvak betreft, kan het overgrote deel van de scherven ruwweg in de tweede helft van de 4e eeuw worden gedateerd. Een nauwmondig randfragment (afb. 12.3.5, type Wijsster IIIA/Ede E2), in dit geval met afgeronde monding, stamt heel misschien al uit de 3e eeuw (Hutkom 6). De boven vermelde importschaal moet op grond van de vorm en stempelversiering tot de jongste vondsten behoren: rond 400 n.Chr.²³

De gemiddelde rand- en wanddiameter van het Frankische aardewerk bedragen beide 25 cm, de bodem is, zoals gebruikelijk bij laat-romeins handgemaakt aardewerk, relatief breed (gemiddeld bijna 15 cm). De wanddikte meet gemiddeld 8,2 mm, de bodem 9,2 mm.

20 Zie voor een overzicht: Von Uslar 1938.

21 Vgl. Plettke 1921, Typ C; Van Es 1967, Wijster WVIII A.

22 Vgl. Reichmann 1996, Abb. 43: vergelijkbare schalen met ribben en stempels uit Bielefeld-Sieker.

23 De vorm is volgens Van Es (1967) 4e-5e-eeuw en volgens Böhme (1974) 5e-eeuw; de stempelversiering geldt algemeen als 5e-eeuw.

